

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

*Sevgi ÖZTÜRK**

Türkçenin en önemli özelliklerinden biri olan ikilemeler, Çağdaş Uygur Türkçesinde de çok sık kullanılmaktadır. Anlamı zenginleştiren ve kuvvetlendiren ikilemelerin aynı zamanda bir ahenk sağlama özelliği de vardır. İkilemeler pek çok araştırmacı tarafından ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışmada, Çağdaş Uygur Türkçesinde isim ikilemelerini anlam bakımından ele aldık ve metinlerden tespit edilen örneklerle ortaya koyduk. Böylece ikilemelerin Çağdaş Uygur Türkçesinde ne ölçüde kullanıldığını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: İkileme, şekil bilgisi, anlam zenginliği, Çağdaş Uygur Türkçesi

HENDİADYOİN İN MODERN UİGHUR TURKISH

Hendiadyoin an important feature of Turkic is also used in modern Uighur Turkish. While giving a harmony to the sentence, hendiadyoin enriches and enforces the meaning. So far hendiadyoin has been handled and searched by many researchers, in this study we examined nominal hendiadyoin in modern Uighur Turkish in view of meaning and structure and compiled the examples. Thus we tried to show the efficiency and importance of hendiadyoin in modern Uighur Turkish.

Key words: Hendiadyoin, morphology, meaningfulness, modern Uighur Turkish

Türk dilinin zengin bir mantık ve kullanım sistemine sahip olması öteden beri dünya dilbilim literatüründe ortaya konan bir gerçekliktir.

Türk dili sisteminde öne çıkan bir özellik de *ikilemedir* (hendiadyoin).

Türkçenin eski ve yeni bütün lehçelerinde anlamı güçlendirmek ve zenginleştirmek için kullanılan ikilemeler üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bunlardan birkaçı üzerinde durarak, ikilemeler ve ele alınışları hakkında da bilgi vermiş olalım.

* Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Muharrem Ergin, ikilemeleri “Tekrarlar” başlığı altında ele almış ve tanımını şu şekilde vermiştir: “Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir.” (Ergin, 1985: 337)

Ergin, “Türkçede aynen tekrarlar, eş mânâlı tekrarlar, zıt mânâlı tekrarlar, ilâveli tekrarlar olmak üzere dört çeşit tekrar vardır.” diyerek, ikilemeleri dört grup altında toplamaktadır (Ergin, 1985: 377).

Tuncer Gülensoy, Türkçe El Kitabı’nda ikilemeler hakkında şu konulara temas etmiştir: “İkileme, bir kelimenin tekrarlanması, anlatımları yakın ya da karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılmasıdır. İkilemeler ayrı yazılır.”(Gülensoy, 2000: 339)

Leyla Karahan, tekrar grubu içinde ele aldığı ikilemeleri “bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu” olarak tanımlar ve özelliklerini şöyle sıralar (Karahan, 2004: 60-62):

- a. Grupta yer alan kelimeler arasında hem şekil, hem de anlam ilişkisi vardır.
- b. Tekrarlar, anlamı kuvvetlendirir; nesne ve harekete çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırır.
- c. Bağlama ve çekim edatları dışında bütün kelimelerle tekrara grubu kurulabilir. Ünlemler tekrara elverişli kelimelerdir.
- ç. Grubu meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir.
- d. Grup içindeki kelimeler, eş görevlidir. Genellikle kelimeler arasında belirli bir ses düzeni bulunur. Bundan dolayı, tekrar gruplarının birçoğunda unsurların yeri değiştirilemez.
- e. Grupta yer alan kelimelerden biri, zaman içinde tek başına kullanımdan düşmüş olabilir.
- f. Tekrar grupları, söz dizimi içinde isim, sıfat, zarf ve fiil görevi yapar.
- g. Bu grupta her unsur kendi vurgusunu taşır. Kelimeler arasında virgül konmaz.”

Talat Tekin, “Orhon Yazıtları- Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk” adlı çalışmasında “İkilemeler” başlığı altında şu bilgileri verir: “Orhon yazıtları dilinde (ve genellikle Eski Türkçede) anlatımı güçlü ve etkili kılan, güzelleştiren öğelerin başında eş, yakın ya da karşıt anlamlı ikilemeler, onların sıkça kullanımı gelir. Türkçe bu en

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

eski döneminde de ikilemeler bakımından gerçekten çok zengindir ve bunların çoğunda da ses tekrarı, yani alliteration vardır.” (Tekin, 1995: 15-17)

Bu açıklamanın devamında yazıtlardaki ikilemelerden örnekler sıralamış ve “Yazıtlarda eylem ikilemeleri de az değildir.” diyerek onlara da değinmiştir (Tekin, 1995: 17).

Vecihe Hatiboğlu, konuyu “ikileme” özelinde ele alan “Türk Dilinde İkileme” adlı eserinde, bu konuyu geniş bir şekilde incelemiştir. İkilemenin anlatım gücünü artırmak ve anlamı pekiştirmek için aynı, ayrı, zıt anlamlı ya da ses benzerliği olan sözcüklerin yinelenmesiyle kurulduklarını belirtir ve ikilemelerin özelliklerini ve görevlerini ayrıntılı bir şekilde açıklar (Hatipoğlu, 1981).

Yazımıza konu olan Uygur Türkçesinde ikilemeler konusunda Saadet Çağatay kapsamlı bir çalışma yapmıştır. “Uygurcada Hendiadyoinlar” adlı yazısında, Eski Uygurcadaki ikilemeleri inceleyen Çağatay, bu konuda şu noktalara temas etmektedir. “Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir mefhum ifade etmesine Hendiadyoin denir. Hendiadyoinlar ekseriya iki sinonimden ibarettir. Yani her iki kelime de aynı manaya gelen ayrı ayrı kelimeler olup, bunlar ayrı ayrı da aynı manada kullanılabilirler.(...) Bunların yanında birbirini tamamlayan, bazan da birbirinin mukabili ve hatta zıddı olan kelimelerden mürekkep Hend-nlar vardır ki bu gibi teşkillerin kısımlarına antonyme deriz.” (Çağatay, 1978: 97-144)

Saadet Çağatay, makalesinde Uygurcada Hendiadyoinları şu ana başlıklar altında incelemiştir:

- I. Hendiadyoin Nedir?
- II. Savtî Ciheti
- III. Alliteration
- IV. Gramer Ciheti
- V. Fiiller
- VI. Mana Ciheti
- VII. Hendiadyoin’in Nevileri

Yazısının sonunda, Çağatay, Eski Uygur Türkçesine ait yaklaşık 261 ikilemeden oluşan bir liste vermiştir.

“Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi” adlı makalesinde Osman Nedim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Tuna, eş heceli ikilemelerde ses düzenini ortaya koymuştur (Tuna, 1982-1983: 163-228).

Kurtuluş Öztopçu, “Uygur Atasözleri ve Deyimleri” adlı çalışmasında ikilemelere şu şekilde değinir: “...Uygur atasözlerinde çok göze çarpan bir özelliğe burada kısaca değinmek istiyoruz; atasözlerinin pek çoğu ikili anlamlar üzerine kurulmuştur. Bunlar bazen anlamca zıt kelimeler (yahşi-yaman, capa-vapa), bazen de birbiriyle ilgili olan kelimelerdir (here-hesel, gül-tiken).” (Öztopçu, 1992: 38-39)

Bu konudaki çalışmalara birer makale ile katkı sağlayan araştırmacılar arasında, Mehmet Yastı, Zuhal Kargı Ölmez, Fatma Sibel Bayraktar, Kaya Türkay, Mehmet Ali Ağakay, Gülsel Sev, Kerime Üstünova, Tahsin Aktaş, Erhan Aydın ve Mehmet Dursun Erdem’i sayabiliriz.¹

Biz bu çalışmamızda ikilemeleri anlam bakımından Saadet Çağatay’ın (1978) tasnifinde olduğu gibi üç grupta ele alacağız: 1. Eş anlamlı kelimelerden kurulan ikilemeler, 2. Birbirine yakın manalarda olan kelimelerden kurulan ikilemeler, 3. Birbirini tamamlayan yahut zıt olan kelimelerden kurulan ikilemeler.

Çalışmamızda yer verdiğimiz örnekler, hiç şüphe yok ki Yeni Uygur Türkçesindeki ikilemelerin zenginliğini yansıtmakla birlikte, tamamını içine almamaktadır. Sadece anlam cihetiyle ele

¹ Mehmet Yastı, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2007, s. 51-87; Zuhal Kargı Ölmez, “Kutadg Bilig’de İkilemeler (1)”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C.7, Ankara 1997, s.19-40; Fatma Sibel Bayraktar, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler” **Alatoo Üniversitesi “Yusuf Has Hacib ve Fikirleri” Sempozyumu**, Kırgızistan-Bişkek 2005; Kaya Türkay, “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”, **Ömer Asım Aksoy Armağanından Ayrıbasım**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1987, s.212-257; Mehmet Ali Ağakay, “İkizlemeler Üzerine”, **Türk Dili**, C.II, S.16-17, 1953-Ankara, s. 189-191; Gülsel Sev, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, **Türk Dili Dergisi**, TDK yayınları, Ekim-2004, S.634, s.497-510; Kerime Üstünova, “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, **Bilge Dergisi**, S. 13, 1997; Tahsin Aktaş, “Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler” **Türk Dili Dergisi**, S. 539, 1996, s. 565-575; Erhan Aydın, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, **Türk Dili Dergisi**, S. 544, Nisan 1997, s.417-421; Mehmet Dursun Erdem. “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, **Bilig**, S. 33, Bahar 2005, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara. s. 189-225, (2005)..

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

aldığımız ve sıraladığımız örnekler, Yeni Uygur Türkçesinde ikilemelerin ne kadar geniş ölçüde kullanıldığını göstermektedir.

1. Eş Anlamli veya Aynı Kelimelerden Kurulan İkilemeler:

- Bu yolda **cup-cup** (çift çift) ecep iz ...aldi HD 7
Tal-tal (tel tel) çaçli... appa... béşiğa HD 8
Turna-turna (turna turna) ...atar tizilip HD 16
Pada-pada (sürü sürü) miñlap ...oy HD/35
 Üter turna topliri "**...uv-...uv**" (turnaların öterken çıkardıkları taklidi ses) dep uçup HD/81
 Ağzida "**hi hi**" (gülerken çıkarılan taklidi ses) ...ilar dilda öçmen HD/137
 Téğida yavğa orun yo..., béğida **...ağa- ...uzğunğa** (karga kuzgun) HD/142
Nagan-nagan (arasıra; zaman zaman) çüşide kéler yari işikke HD/163
Sanca...-sanca... (sık sık) neyze, tuğ yanar ...uyaş nurida HD/169
 Téşiñ **pal-pal** (ışıl ışıl), içiñ **tal-tal** (ayrı ayrı; tane tane) ...ur...ança... ...oyan bencañ... HD/197
Vicir-vicir (civıl civıl), bolğın şad HD/257
Tag-tag (dağ gibi büyük ve bol) bolup turğanmiş HD/262
Çöl-deşitlirini (çöl deşt) SMKŞS/26
Şöhriti-dañ...ini (şöhret ün) heyran tarattiñ SMKŞS/38
Gah-gah (kah kah; zaman zaman) şuñgup ...ilatti cevlan SMKŞS/52
Top-top (grup grup) bolup bir-birige mingişip SMKŞS/58
 ...**yéñi-yéñi** (yeni yeni) **hés-tuyğu** (his duygu) ve tesiratlar içige başlap mañma...ta. BEHK/221
 ...hemmisiniñ dégendek kiyimliri **cul-cul** (eski, yıpranmış, delik deşik)... BEHK/225
Asta-asta (yavaş yavaş) keç kirişke başlidi... BEHK/226
 Sokma-tağarliriniñlardin **pat-pat** (sık sık) «ever élip turuñlar... BEHK/226
 Moskvada to.....uz yerde **katta-katta** (büyük büyük) poyiz vogzalliri bolsimu... BEHK/226
 Şeherniñ to.....uz yérige caylaş...an **çoñ-çoñ** (büyük büyük) poyiz vogzalliri... BEHK/228
 ...yéñi pasondiki **...at-...at** (kat kat) imaretler... BEHK/228
 ...kuddi asmanniñ tügimes yeşidek **sim-sim** (çisil çisil) yéğivat...an a... yégin idi. AY/156

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

2. Birbirine Yakın Manalarda Olan Kelimelerden Kurulan İkilemeler:

Arpa-téri... (arpa-darı) aş iken, **ünçe-marcan** (inci mercan) taş iken. UAD/92

Atniñ körki **éger-to...um** (eğer koşum). UAD/102

Hayvan balisini ba...sañ, **ağiz-burnuñdin** (ağız burun) yağ öter, adem balisin ba...sañ, **ağiz-burnuñdin** (ağız burun) ...an öter. UAD/191

Şan-şerep (şan şeref) bilen bécirip pütün HD/ 6

...iynar idi **dehşet-elemde** (dehşet elem) HD/31

Şuña deymen **dildin-yürektin** (gönülden yürekten) HD/49

İş... gülliri **gül-çécek** (gül çiçek) éçip HD/65

Vetenniñ baharı, **bıklar-nesiller** (filizler nesiller) HD/69

Hösnige ba...sam élimniñ **gül-gülistan** (gül, gül bahçesi)

körünür HD/71

Bağlar içre hid tarat...an **lale-reyhan** (lale reyhan) körünür

HD/71

Tağ-téşi (dağ taş) ölümge meşhur **ünçe-marcan** (inci mercan) körünür HD/72

Ata-ana (anne baba) , **uru...tuğ...an** (soy sop), ...érindaşimni HD/81

Men bir pé...ir miskinmen halal **emgek-bayli...im** (emek zenginlik) HD/98

Yürikiñde **dert-elemni** (dert elem) sa...la oyğan HD/101

Küreş bilen **erkin-azad** (hür serbest) devran tap...in HD/102

Keldi **bahar-gülbahar** (bahar gülbahar), keldi visal demliri

HD/107

...ar-boran (kar boran), **cudun-çap...un** (yağışlı hava) öter yıllar HD/111

Namertke «ar etkeymu **ciger-bağrini** (ciğer bağır) HD/112

U çağlar bilmeyttu... **...ayğu-elemni** (kaygı elem) HD/114

Béşiniñni tağdek basar **azab-...ayğu** (azap kaygı) HD/129

Kirpikliri ilinidürer **ünçe-şebnemni** (inci şebnem) HD/132

Yarildap nil...ida yandı ecep bir **ot-yoru...** (ateş ışık, aydınlık) gül«an HD/145

Küreş yolu **egir-to...ay** (eğri büğrü; zorlu, güç), ...ara zindanga bent boldum HD/147

Ana tari« untumas **söhritini-défini** (şöhret ün) HD/166

Pütmes **ğeyret-casaret** (gayret cesaret) orap alğan cismini

HD/168

günçilirim töker **dert-pığan** (dert figan) HD/179

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- Arzumizğa yétermiz **neğme-nava** (**nağme ahenk**), saz çélip
HD/182
- éli yoli **egri to...ay-egri to...ay** (**eğri büğrü**) HD/184
Saadet tañliri kezgen şu künniñ **nur-ziyasimu** (**nur ışık**)
HD/187
- Endila ...urğan **öyü-uçağimni** (**ev ocak**) HD/190
Siginip çekken **hesret-pirağimni** (**hasret ayrılık**) HD/191
Artturdı méniñ **...ayğu-azabimni** (**kaygı azap**) HD/191
Baştin **küplet-ğem** (**külfet gam**) kéter HD/193
...oluñğa **küç-ğeyret** (**güç gayret**) tolidu HD/219
Uçar miñlap **ördek-ğaz** (**ördek kaz**) HD/228
Tökülgen şu ...izil ...andin **nomusarimiz** (**namus ar**)
a...landi HD/236
- Yalguz **yétim-yésirli...** (**yetim esir**) HD/250
Yürek-bağrı (**yürek bağır**) ...an, yéğir HD/255
Közi **...an-yaş** (**kan yaş**) nem bilen HD/255
İssi... **ot-çöp** (**ot çöp**) cugañda HD/258
Aşu **toyda-sorunda** (**düğünde toplantıda**) HD/268
«iyalim, **es-yadim** (**hafıza yad**), zikrim séniñde SMKŞS/10
Séniñdek méhriban **el-yurt** (**vatan yurt**) bar ...ayda
SMKŞS/12
- E...il-küçke** (**akıl güç**) tolimiz / **İlim-penni** (**ilim fen**) igellep
SMKŞS/16
- Öz-özemge** (kendi kendime) bu **çüşüm-oñummu** (**düş
gerçek**), dep SMKŞS/18
- Ümit-arzuyumni** (**ümit arzu**) ...anatlandurup SMKŞS/24
Şirin-şerbetlerni (**şeker şerbet**) hem termeptimen SMKŞS/32
Ötmekte **ay-yillar** (**ay yıl**) SMKŞS/32
Höriyet ...edrini bilmes **hepse-zindan** (**haps zindan**)
bolmiğan SMKŞS/40
- Vücutuñ-cismiñğa** (**vücut cisim**) tutaş yürügüm SMKŞS/50
Méniñmu yurtumdin yo...ar **çañ-tozañ** (**toz duman**)
SMKŞS/88
- Teñ nepes alğaç...a **yigit-...iz** (**yiğit kız**) bilen SMKŞS/88
Söyğü güzel hayacan, söyğü **hozur-halavet** (**huzur rahat**)
SMKŞS/90
- Dünyani ...aplaydu **dat-peryat** (**imdat feryat**) matem
SMKŞS/92
- Eñ güzili, uluği, **şan-şeripi** (**şan şeref**) toluği SMKŞS/94
Tehdit bilen **ah-zariğa** (**ahuzar**) ba...maydığan SMKŞS/100
Canican vetenniñ **buluñ-puş...i...i** (**köşe bucak**) SMKŞS/104
Nev bahar, illi... şamaldin **cut-zimistan** (**kar kış**) ...oğlinip
SMKŞS/118

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Hör veten hösnige toldi, **deşt-bayavan** (çöl sahra) boldi gül SMKŞS/118

Ecrimiz, **...an-terimizdin** (kan ter) **şa«-şé«ida** (dal budak) ğunçilap SMKŞS/118

...her «il **gézit-jurnallar** (gazete dergi; matbuat, basın) köp idi. BEHK/222

...**gazir-purça...** (ayçiçeği nohut; hububat, ekin) dégendek nesriler bar idi. BEHK/223

...neççe hemseperler **yük-ta...lirimizni** (yatak yorgan) vogzalniñ aldığa çüşürüp ...oyup... BEHK/224

...**kastum-burulkisini** (kılık kıyafet) ...aturup kiygen ziyaliylar... BEHK/224

...**baş-közi** (baş-göz) meynet idi. BEHK/225

...bিরer **buluñ-puş...a...tin** (köşe-bucak) yatidiğan orun tépilmaydiğanli...i bizge bekmu elem ...ildi. BEHK/226

...bezide **yérim-yata** (yarım yamalak) ...iñgiyip ötküzüşke toğra keldi. BEHK/227

...öziniñ **şan-şöhritige** (şan şöhret)... BEHK/228

...zamanivi **pen-té«nika** (fen teknik)... BEHK/229

...halal **...an-teri** (kan ter) siñgen idi. BEHK/229

Hayt-huyt (hayt huyt 'taklidi ses') déğüçe töt künmu ötüp ketti... BEHK/229

...biz aşunda... **ima-işaretler** (ima işaret) bilen... BEHK/233

...**pul-puçekke** (para pul) obdan hézi boluşimizni tapilidi-de... BEHK/233

...**is-tütek** (is duman) içide buru...tum bolup yaşaydu?! BEHK/235

...**çu...an-sürenler** (gürültü yaygara) he...i...eten ademni bizar ...ilip,... BEHK/236

...ademni turmuşniñ **ğem-endişiliridin** (gam endişe) «aliy ...ilip,... BEHK/239

...güldürmamidek **top-zembirek** (top tüfek) avazliri yañrap,... BEHK/241

...uniñ orniğa İslam dininiñ **méhrab-tekçiliri** (mihrap duvargözü) yasaldi. BEHK/243

...**üzül-késil** (kesin olarak) berbat boldi! BEHK/244

...**kiyim-kéciki** (giyim kuşam) naçar... BEHK/244

...var...irap-car...iriginini yaki **ala-tağil** (bağıra çağıra, yüksek sesle) na«şa tovlap...BEHK/244

Olturuştı... **lam-cim** (lam cim) déyişmey HD/65

...ademniñ közini ça...nat...udek culalinip turğan canan **çine-...açılar** (kap kacak) bar idi. BEHK/248

...**aynam-taş...inli...i** (girdap sel) bilen namayan bolğini... BEHK/250

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- ...**şad-«uramli... (neşeli sevinçli)** ...aplaydiken. BEHK/253
 ...**ter-pura...lirini (ter koku)** yo...itiş için... BEHK/255
 ...**can-canivarlarımı (bütün canlılar)** öz uvisidin ayrimisun!
 BEHK/259
 ...ayağlarını çemidiki **lay-topilarni (toz toprak) pak-pakiz (tertemiz)** tazilap bolup ...ayturup bériptu. BEHK/260
 ...Şunda..., **veten-yurtiniñ (vatan yurt)** topri...i altun
 boşük,... BEHK/261
 ...**çöcek-rivayetlerdiki (hikayeler masallar)** «iyaliy
 ...ehrimandek... BEHK/263
 ...bire **«evb-«eterge (tehlike)** uçrap... BEHK/264
 ...**tova-istiğbar (tövbe istiğfar)** éytidu. BEHK/265
 ...bir munçe **ozu...-tülük (erzak)**... BEHK/267
 ...**ti...ma-ti...ma...çilik (kalabalık sıkışıklık)** içide dessilip
 kétidu. BEHK/269
 Bu yermu **pakar-pakar (kısa, alçak, basık)** köyük tağ
 bağridiki... BEHK/270
 ...kişiler **...um-ségil (kum çakıl)** üstide namaz o...uydu,...
 BEHK/270
 ...talay-talay **bahadır-palvanlarni (bahadır pehlivan)**
 yutuvetken sirli..... BEHK/275
ğeddi-...ametlik (boylu boslu)... BEHK/280
 Men buni **oçu...-aşkara (açık seçik)** adem aldaş dep
 çüşendim. BEHK/283
 ...uni sizniñ **hiyle-mikir (yalan dolan)**, «ubsenlikliriñiz
 ağıduruvételmeydu! AY/53
 Turimen sikunat içide, **cim-cit (sessiz sakin)** SMKŞS/38

3. Birbirini Tamamlayan yahut Zıt Olan Kelimelerden Kurulan İkilemeler:

- Aççı...-tatlı...ni (acı tatlı)** tėtiğan bilidu, **yira...-yé...inni (uzak yakın)** yürgen. UAD/73
 Ata-ana duasi **ot...a-suğa (ateşe suya)** paturmas. UAD/106
 Okuma...niñ **erte-keçligi (sabah akşam)** yo.... UAD/252
He...-nahe...tin (haklı haksız) söz açsam pelek ...iynaydu
 canımni HD/103
 Tu...uymen **kéçe-kündüz (gece gündüz)** etles, gélem
 HD/119
 Közlirim per... etse **a...-...arini (ak kara)** HD/160
Yer-asman (yer gök) tolgandur ahu-zarımğa HD/185
 Pütün yer yüziniñ **şer...iy-ğerbide (doğu batı)** SMKŞS/56

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/4 Summer 2008*

- ...ikki cüp béyciñli... **oğul-...iz** (oğul kız) bilen...
BEHK/220
- ...yira... Sibiriyniñ **çoñ-kıçık** (büyük küçük) béketliride
körüp... BEHK/223
- Men Moskvada **bar-yo...i** (var yok; toplam) töt kün turdum.
BEHK/228
- ...béyğan birsi ...atti... **uluğ-kıçık** (büyük küçük) tinip
munda... dédi. BEHK/231
- ...**ilgiri-açır** (önü sonu) bolup Honlar, Azarlar BEHK/241
- ...konvértni **alman-talman** (apar-topar, aceleyle) yırtıp,...
AY/144
- Anda-sanda** (seyrek) uçrap turidığan... AY/186
- Anda-munda** (orada burada) uçrap ...alidığan kişiler...
AY/231
-ollirini **ereñ-sereñ** (büyük küçük) pulañlitip... AY/31
- ...**hayat-mamat** (hayat memet) kürişi deverdiñ. AY/158
- ...uni bihude ...iynavat...an ademlerni **...iyma-çiyma** (parça
parça, dilim dilim) ...ilgüdek... AY/124
- Yata...daşliri uniñğa **olaş-çolaş** (hep birlikte) teselli berdi,...
AY/99
- ...sözlimekçi bolğan nersiliri **oñtey-toñtey** (alt üst, karma
karişik) bolup ketti,... AY/47

Yukarıdaki örnekleri tespit ederken, uzun uzadıya anlatılacak bir durumu, kısaca bir iki sözcükle anlatmaya yarayan ve anlamı zenginleştiren ikilemelerin, hâl ekleri, pekiştirme ekleri, zarf fiil ekleri ve sayı adlarıyla kurulanlarıyla da karşılaştık. Bir fikir vermesi ve Yeni Uygur Türkçesinde ikileme zenginliğini göstermesi için bu tür ikilemelerden de bir seçki sunalım:

- Boptu bağıri **yap-yéşil** (yem-yeşil) itek HD/30
- “Késel” dédiñ **sap-sa...** (sağlam, sapa sağlam) yürekni
HD/41
- Cup urup tumrumda a.....an **...ip-...izil** (kıp kızıl, kıp
karmızı) ...an körünür HD/71
- ...irlardin-...irlar** (kırlardan kırlar) aşsam, **tağlardin-tağ**
(dağlardan dağ) HD/79
- Öter belkim hayvanlar **bir-birige** (bir birine) «up bolup
HD/98
- U«lalmaymen tünliri tañlar atar **yup-yuru...** (ap-aydınlık)
HD/98
- Yazğiniñğa cavab ...il, ...ayturmiğan **...up-...uru...** (kup-
kuru) HD/99
- Undin-bundin** (ondan-bundan) bir bağlap HD/264

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Her daim baharsen **yap-yésil (yem-yeşil)** çimen SMKŞS/4
 Tügetmek imkansız **bir-birlep (tek tek, ayrı ayrı)** sanap
 SMKŞS/102
 ...**üç-töt (üç dört)** balılar ...eyerdindur peyda bolup...
 BEHK/225
 ...teliyimizge hamallar içidin **bir-ikki (bir iki)** Tatar
 çi...ip...BEHK/226
 ...**vilayettin-vilayetke (ilden ile), nahiyidin-nahiyige**
(bucaktan bucağa) tekliip ...ilip... BEHK/258
 ...lékin bir diniy éti...ad bilen **bir-birige (birbirine)**
 girelişip,... BEHK/269
 ...çala piş...an sevizini **püv-püvlep (oflayıp puflayıp)**
 zakuska ...ildi. AY/306

Sonuç

Türk dilinin takip edilebilen ilk metinlerinden başlayarak gerek stilistik gerekse anlam bilgisi açısından ikilemelerin oldukça etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde de ikilemeler oldukça etkin bir biçimde kullanılmakta, eski zenginlik ve renkliliğini korumaktadır. Bu sahada kullanılan ikilemelerin, Türk dil sistemi bakımından oldukça kurallı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

TARANAN KAYNAKLAR VE KISALTMALARI

HD: Ehmet İgemberdi, **Hicran Derdi**, Teklimakan Uygur Neşriyatı, İstanbul 2006.

UAD: Kurtuluş Öztöpcü, **Uygur Atasözleri ve Deyimleri**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

SMKŞS: Levent Doğan, **Sultan Mahmut Kaşgarlı'nın Şiirlerinden Seçmeler**, Nobel Basımevi, İstanbul 2007.

BEHK: Ehet Turdi, **Bir Evliya Hekkide Kisse**, Keşker Uygur Neşriyatı, Ocak 1997.

AY: Ehet Turdi, **Ay Yamğuri**, Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi 1994.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/4 Summer 2008*

KAYNAKÇA

- AĞAKAY Mehmet Ali, “İkizlemeler Üzerine”, **Türk Dili**, C.II, S.16-17 (1953), s. 189-191
- AKTAŞ Tahsin, “Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler” **Türk Dili Dergisi**, S. 539 (1996), s. 565-575.
- AYDIN Erhan, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, **Türk Dili Dergisi**, S. 544 (1997), s.417-421.
- BAYRAKTAR Fatma Sibel, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler” **Alatoo Üniversitesi “Yusuf Has Hacib ve Fikirleri” Sempozyumu**, Kırgızistan-Bişkek 2005.
- ÇAĞATAY Saadet, “Uygurcada Hendiadyoinler”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmalar Dergisi**, S. 1 (1978), s.97-144.
- ERDEM, Mehmet Dursun, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, **Bilig**, S. 33, Bahar 2005, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara. s. 189-225, (2005).
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- GÜLENSOY Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- HATİBOĞLU Vecihe, **Türk Dilinde İkileme**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ÖLMEZ Zuhale Kargı, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 7 (1997), s.19-40.
- ÖZTOPÇU Kurutuluş, **Uygur Atasözleri ve Deyimleri**, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

SEV Gülsel, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, **Türk Dili Dergisi**, S.634 (2004), s.497-510.

TEKİN Talat, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Simurg Yayınları, İstanbul 1995.

TUNA Osman Nedim, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabiî Bir Ünsüz Dizisi”, **TDAY-Belleten**, (1982-1983), s.163-228.

TÜRKAY Kaya, “Kaşgarlı’nın Derlediği Yansıma Sözcükler”, **Ömer Asım Aksoy Armağanından Ayırbasım**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1987, s.212-257.

ÜSTÜNOVA Kerime, “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, **Bilge Dergisi**, S. 13 (1997), s.20-25.

YASTI Mehmet, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**,(2007), s. 51-87.